

Eöry Áron

„A SZABADSÁGRÓL VALÓ LEMONDÁS SZABADSÁGA FALSUM”

Ormos Mária: *A katedrától a halálsorig. Ágoston Péter 1874–1925*. Napvilág Kiadó, [Budapest], [2011], 344 oldal, 3800 Ft

1918 és 1919. Az első világháború szülte „világgomolyodás” gyakorta párban emlegetett, származékos turbulenciái Magyarország történetében. Két, az utókor számára sokkal inkább mitikus, mint kultikus évszám. Kifakadásuk idején ambiciózusan izzó lávacsöppek, melyeket hamarjában jégre tesznek a külső-belső körülmények. Kihamvadásuk nyomában pedig – egyébiránt a látható államtest körülnyírásával egyidejűleg – reprezentánsaik is kimetszésre ítéltetnek a látszólag helyben maradó hazai szellemi életből. Ezen „agyműtét” vezető út közéleti klímaalakulásait studiózza Ormos Mária, aki új életrajzi kötetével is hozzájárulást ígért a „társadalmi rétegek korabeli szellemi-lelki állapotának” (12) jobb megértéséhez.

Kiszemeltje Ágoston Péter, aki figyelemreméltó alakjával a naptári 20. századunk első feléből számos beható megrajzolásra méltó történelmi személyiség sorsában osztozik. A kivételes tudásvagyonú történész-szerzőnk választásának sok egyéb mellett meglepően banális és sorsszerű indokát is találja: a nagyszámú feldolgozható dokumentum vészes kitettségét az időerózióknak. Nemzeti múltunknak újabb fontos tablóképe érdemelte tehát ki, hogy a hozzá tartozó viharzilálta életfejezeteket minőségi Köpper-szalag zárja önálló, rendszerezett dossziéba.

A korszak magyar politikai gondolkodásának története és belőle nyerhető politikus-portrék iránt fogékony olvasóként Ágoston Pétert a total planban vizsgálódó Ormosnál egysíkúbban igyekszünk röviden bemutatni a továbbiakban, keresve a termékeny összekönyöklési pontokat a könyv alapján.

Ágoston Péter életére a századfordulóra Nagyváradon kilombosodó szakmai karrierje kapcsán érdemes mindenekelőtt figyelmeznünk. A városi jogakadémia neves tanáraként szakmunkáiban mindinkább reflektálni kezd a tudományszervezői-karitatív tapasztalataiból, valamint elméleti tanulmányaiból kiérzett társadalmi folyamatokra. Aufklérista meggyőződéssel konstatálja és üdvözli „az emberi szabadságjogoknak folytonos előtérbe lépését”, és alapelveként vallja, hogy „a kodifikálás [...] csak a már elért fokon állhat, de visszatérítenie a fejlődést nem szabad” [1912]. Az idegen szakkifejezések magyarítása mellett hitet tevő „jogíróként” törvényjavaslatok formájában is demonstrálná és terjesztené, hogy „az élet igényei” a kollektivitás, a „tömegjog” felé kell elmozduljanak. Márpedig ennek érvényesítéséhez „élővé teendő” nemcsak az idejétmúlt tételes jog, de az ugyancsak korhatag „jogszerkezet” is – praktikusán különbíróóságok létesítésével. De milyen felszámolandó egyensúlytalanságot („osztályközi jogot”) is sérelmez Ágoston a Monarchia liberális paradigma jegyében kormányzott kapitalizálódó Magyarországon?

Nos, leginkább a munkásság azon „kisebbjogúságát”, hogy „szabadságát az uralkodó osztályok érdekei szerint nyirbálják, vagy hagyják meg” [1914]. Rövid úton a pártfogójukká szegődik, és a sztrájkjog egyik apologétájaként hirdeti, hogy az egzisztenciális „kényszerhelyzetben kötött szerződés be nem tartása nem szerződészegés” [1907]. Útmutatása szerint a jogszabályokba garanciák, „kikötmények” beépítésével hosszabb távon „a gyengék privilegizálása” a cél, ugyanis anélkül „az erősebb egyenlő jog mellett is erősebb” volna. Hangsúlyozza, hogy *szociális* (nem *szocialista*) érvelésű követeléseivel elsődlegesen a status quo talaján kérne több belátást a döntéshozóktól: „meg lehet akadályozni, hogy a tömeg kisebb s nagyobb zavarokat idézzon elő karbafont kezével, de meg lehet-e majd akadályozni abban, hogy ökölbe szorított kezével idézzon elő még nagyobbakat?” [1911] Szakmája korlátozott racionalitását és szakautonómiáját felismerő reformista, fokozatosságelvű nézőpontja szerint: „a jognak mindinkább a tömegek érdekét kell szolgálnia a kisebbséggel szemben, de arra a jog nem adhat feleletet, hogy ez a helyzet mikor következik be” [1916].

Fenti meglátásai fényében nem csoda hát, ha közel kerül mind a hazai szociáldemokrata mozgalomhoz, mind a Társadalomtudományi Társaság (TTT) köreihez. Lokálpatriótaként és egyetemes akcióugárral is fáradhatatlanul végzett humanitárius szervező- és kultúrmunkája mellett ez a – Jászi Oszkár szavaival – „professzor-rétor” az egykorú szeriöz közírással is eljegyz magát. Gazdagtollú szerzője lesz mindkét említett politikai szubkultúra jól ismert orgánumainak, hosszabb-rövidebb értekezéseiben a társadalmi kérdések széles köréhez szól hozzá. Teszi ezt olyan megnyerően sallangmentes modorban, hogy az informatívan olvasmányos nyelvezet róla is mintázhatta volna képzeletbeli mértékegységét. A korszakban elfoglalt politikai pozícióját részletesebben kifürkészendő célszerű lesz kifagatnunk egynémely emlékezetes munkáját.

Nem szakmabeli kezéből páratlanak hat „nagy történelmi adatanyaggal támogatott” elaborátuma, *A magyar világi nagybirtok története 1913-ból*. A kötet szentenciája szerint: „Földország vagyunk, történelmünk földbirtok történelem.” Benne ezredényi államiságunk belső hatalmi erőviszonyainak „birtok-arisztokráciával” összefüggő átrendeződéseit törekszik levezetni. Ez alapján a folyamatban az egyes jeles tartományurak az egyre-másra gazdát cserélő óriásbirtokokkal keringőznek a mindenkori király körül. Mindennek aláfestésül számos beszéd beszédes számokról győzheti meg a metikulózus gazdaságtörténészt is. A saját jelenébe nyúlóan fennmaradt kötött nagybirtok intézményét más, kisebb írásiban már korábban elmarasztalta – azt a violációs előnyserzés alapjaként és hordozójaként visszamaradt termelési zsákutcaként azonosítva. Vonatkozó premisszapárja szerint „a nagyipari vállalatok munkásainak helyzete előnyösebb, mint a kisipari munkásoké; a nagybirtokokon alkalmazott munkásoké pedig hátrányosabb, mint a kisbirtokokon alkalmazottaké”. Tanulság nem adódhat más számára, mint hogy: „A nagyipari tőkének, az ipari s mezőgazdasági munkásoknak egyaránt érdeke a nagybirtok túlnyomó hatalmának megtörése” [mind 1909].

Ami a kérdés közigazgatási aspektusait illeti, azokról közszéppolitikai tanulmányai-ban nyilatkozott. Ezek alapján a centralizáció hámjába befogott „vármegye” intézményét „elzárkózott, endogám gentry gensek [...] desztillált uralmi szervezetének” látta, amely-

ben tort ül a baksis-rendszer, a bejáratott favoritizmus és a stupiditás [1908]. Michelsi, illetve Max Weber-i párhuzamokkal kárhoztatta és félt a mindent „formalizmusba fullasztó bürokratizmust”, amely ráadásul „mint szellem a fejedelmi szolgálhad felfogásának az állami igazgatásban való érvényesülése” [1911]. Minthogy mindez meggátolja a „saját erejükben bízó, boldogulásukat önmaguktól váró emberek” (55) alkotta városi polgárság erősödését, „a lakosság közszükségleteit ellátó”, közvetlenül választott városi „népies önkormányzat” igazgatása mellett szállt volna síkra. Annál is inkább, mert a „haladó irányzat” híveként az „intenzív munkával” támogatott „szociális erkölcsöt” és az autonóm „észlelyüségét” kívánta előmozdítani [1914].

Az időközben tombolni kezdő világégés Ágoston két ízben is a frontra szólítja – és mindkétszer önszántából vonul be. Másodsorra már kifejezett eltökéltséggel: „mert nyelvünket csak öldöklés árán látom megvédhetőnek” (70). A közvetlen környezete szerint „jó bajtárs és bátor katona” Ágoston egészen 1918 koraőszi maradandó harci sebesüléséig kitart a fronton. Addigra azonban már egy ikermunkával is gyarapította írásos életművét, melyekből további támpontok nyerhetők felfogásához.

*

Az 1916-os *A mi útjaink – Magyarország jövője* című kötet „az államhatalom kezelői” által alakított európai évszázadok történetének egységesített gondolatmenetű, szemléltető elbeszélésbe szintetizálása (vö. például Fényes Samu: *Háborús jegyzetek*). A mű korábban vallott elveivel egyezően szakítana a hatalmas folytonosság szolgálatában álló történetírással, amely rendre „bábszínházszerű benyomást kelt az okok említése nélküli események leírásával” [1912]. Ezzel szemben vallja, hogy „A történelem tudománynak az a feladata, hogy a társadalom törvényeit általa megismerjük” [1913]. A műben jól követhető az az – Ormos formulázásával – „plurális történeti szemlélet” (106), amely jellemzően a tényhierarchiákkal (például az osztály-összetartozást hatóerejében übereli a főként nyelvi kohézió alapuló nemzeti hovatarozás) operáló polietiológikus magyarázatok mellett tör lándzsát, még ha összefoglalóan „történelmi erőknék” említi is őket. Ágoston a kötetben a leendő háborúk elleni prezervatívum gyanánt a „társadalmi tagozatok” minden viszonylatában érvényesülő „demokrácia” és a „népek közti igazság és jogegyenlőség” alapján létesíthető új államszövetség („európai egyesült nemzetek állama”) hosszútávú tervét dédelgeti. Egyúttal a különben is németszerű kultúrával túltelített Magyarország szemszögéből a wilsoni „önelhatározási jog” feladását látná a *Mitteleuropa*-koncepcióban – ami ráadásul egy lehetséges „Elbamelléki imperializmus” táptalaját is jelentené.

Az 1917-es *A zsidók útja* minden jóindulatú ködoszlatási szándéka és analitikus megközelítése ellenére Ágoston igazi lavinakeltő fiaszkója, fogadtatástörténete nem véletlenül ihletett azóta önálló feldolgozásokat is. A szerző művével a vonzatos „társadalmi megértetlenségek” nyomában tapasztalható súrlódások feltárását és azt tüzi ki célul, hogy „a zsidók és nemzsidók összeolvadásának folyamata meggyorsuljon”. Mindehhez a kötetben, megnyugtatóan fel nem oldott paradoxonként, kettős interpretációval szolgál. Egyik oldalról pertraktálja a történelemben kivételes befolyást hordozó és megkülön-

böztetett figyelmet kiváltó „összszidóságot” mint szociokulturálisan szerzett „kasztu-lajdonságos”, köztes státusú embercsoportot. Másik oldalról személyes preferenciáit is megmutató módon leszögezi, hogy ezen külön „emberfaji” skatulyát ki nem tevő csoport a recens időkre élesen kettéhasadt „a mai tuberkulotikus, sérves, vézna, lúdtalpú orthodox zsidóság [... illetőleg] a machabeusokra emlékeztető életerős modern zsidó” képviselőire. Majd bár egymástól „elkülönzésüket” javasolja, az üdvösen nivelláló „demokratikus” viszonyokat szorgalmazná a „zsidókérdés megoldódásáért”, hozzátéve, hogy „az egyenlővé válás” és „az eltűnés zsidó érdek is”. Ugyan itt és másutt opciópár-nak a saját állam alapítását is felveti, *A zsidók útja* talán egyedüli munkája, amelyről ha érdemben egyáltalán, akkor még közelebb gondolkodótársai is rögvest lemondóan nyilatkoznak (például Braun Róbert: „reménytelenül keresztülvihetetlen” javaslat). A kötetben Ágoston megerősítve is kompilál jónéhány pejoratív sztereotípiát, merít ingoványos forrásokból és ismertet nem egy dubiózus kimutatást is. Nem túlzás bírálóinak az az ítélete, hogy a korábban megvillantott meggyőző *oroszlánkörmei* helyett ezúttal sok szempontból csak gyatra és szerencsétlen *macskakörmök*re futotta. A mű mindenképpen eleve mennydörgős időkben elhajított Erisz almája, amelynek „tévtanaival” a visszhangok egyik érintetti kórusa szemében ez a „megtévedt tudós” ki is írta magát a szalonképes körökből. Mindenesetre a szóba jövő primer megnyilatkozásai fényében – Ormos minden cáfoló és elégtételadó igyekezete (332) ellenére – Ágoston több ízben kivette a részét a saját kifejezése szerinti „zsidóbírálatból”. Amely tény természetesen nem fosztja meg annak lehetőségétől, hogy az erre vállalkozó tudományzak adekvát módon tanulmányozhassa erre egyébként érdemes pályáját. Noha a kritikus a könyvben sem igen állhatta a szándékfejtő-pszichológizáló kitérőket, ezen a ponton ő sem tesz másként és egy halvány félelmének ad vonakodón hangot. Eszerint Ormos kapcsolódó kategorikus elzárkózása mögött jelenünk – *a maga helyén* egyébként indokolt – humán értelmiségi beidegzettség is munkálhatott. Így volt, vagy sem, ne találgassuk, csak nyomatékosítsuk: módszertudó történeti szakmunkáknál ilyesféle fonák árnyékvetülésektől nem szabad tartani. A rendszerlogikán kívüli PC-tudat csengőfrásza a falakon belül jogosulatlan.

A háborúvesztéssel gyors lefolyású erjedésnek indult Magyarországon aztán Ágostont egy sor gyakorlati politikai szerep találja meg, amelyek zömét elhivatott vállalással tölti be. Fontos politikai tisztségeket visel mind a Károlyi-, majd Berinkey-kabinetben, mind a Forradalmi Kormányzótanácsban – ahol egyre inkább a „csődtömeg-gondnokság” marad neki (1920) [288] –, mind az átmenet Peidl-kormányában. A meg- és beérkező ellenforradalom a tiszta lelkiismerettel visszatekintő és védlevél-ígérvényes Ágostont hamar bevonja a népbiztosok perébe és fejére – politikailag legalábbis sugalmazott ítélettel – kötél általi halált szab ki.

*

Az imént épp csak elhadart, végletesen sűrű történelmi időszak Ormos egyik fókuszált kutatási területe. Az eseménycsomópontok szelektív kibogozása során igazán elemében is találhatjuk: ezeken a lapokon lassul az iram, nő a feszültség és a történeti múlt aprólé-

kos közelképeken araszol előre. Ahogy már korábban az életúthoz fűzött kiegészítésekre, úgy a világtörténelmi háttérnek (mint lehetőségternek) szentelt töltelék-narrációkra is igaz, hogy azok a sokoldalúan járatos történettudós elme nagyszerű alkotásai. A késő-pozitivistá történelemfelfogásában konzekvens Ormos az Írott Történelem, mint Végső Lektor és képzetes tribunál elé szinte minden lehető disszertálói előrelátást kicsillant és odakínál – az olvasó lenyűgözött zsűritagként bújhatja kedvére a kritikailag összeolvasott és megszitált kűtföket. Jónéhány lábjegyzetben már messziről a félnapos utánajárások verejtéke fénylik. Ágoston naplójegyzetei és kiadatlan szövegei a legjobb tolmácsolói kezke kerültek ezáltal.

Ellenben bosszantók lehetnek olykor az arányt tévesztő indirekt bizonyítások, Ágoston gondolatszületéseinek datálási kísérletei, pár elszórt *argumentum a contrario*, kényes természetű állásfoglalások életlen tünődésekkel való elvattázása, illetőleg a történetileg változékony tartalmú ideológiai címkékkal, mint leíró kategóriákkal operálás. Utóbbiba, úgy érezhetjük, bele is csikordult Ormos bicskája. Ez zárásként megér még egy elemzőbb körüljárást.

Ormos Mária már jó előre jelzi, hogy egy, a klisé-raktárból hiányzó politikai személyiségtípust készül megragadni Ágoston Péterben. Ám nem sikerül meghaladnia az Ágoston politizáló kételtűségéhez kötődő keveréktípusba sorolás sántító könnyűségét. Hogy tudniillik szociáldemokrata párttag és a mindinkább polgári radikális színű TTT vezetőségi tagja egyszerre. Hogy itt hálás eszmélkedő, ott azonban látja a szervezeti perspektívát. Itt „elismertség”, ott „kapcsolathány” fogadja. És mindkét közeg fórumainak gyakori megszólalója. A kettősséget nem oldhatják fel az olyan jellemzések, mint hogy „különös szocialista” (32), illetve „apolitikus személyiség” (161), aki a főbb korkihívásokat egyszerűen „saját tapasztalatai és észjárása szerint dolgozta fel” (327). Pedig Ormos érinti a lényegi vonást, amikor a történész rutinjával megmérve Ágoston meglátásait, többről úgy találja, hogy azokat valóságos *clairvoyance* jellemezte. Ezzel függött össze egyúttal, hogy Ágoston a kitágult várakozási horizontokra függesztett tekintetével rendre megbotlott jelenének göröngyeiben. És így a bevallásosan „szociáldemokrata” Ágoston figurája – akit vitatársai mégis hovatovább csak „munkáspártinak” tartottak – kisiklott Ormos kezei közül. Pedig ráérzett a lényegre, nevezetesen, hogy „a párt köré gyülekező értelmiségiek” (Schlett István) önjogú képviselője volt. És itt a magatartásbeli ismérv a perdöntő, azaz, hogy elvont „szocialista burzsoá” volt. Utóbbit Jászi Oszkár írta róla az Ormos könyvében nem hivatkozott 1927-es megemlékező írásában. A további kulcs Jászi személyes karaktere. Vegyük sorra. Ágostonból a századelőn ripsz-ropsz a Jásziék által életre hívott „tudományos publicisztika” művelője lesz. A műfajban születő írásaiban „a történelemtudománnyal szövetkezett társadalomtudományt” [1912] kívánná egyéni módon érvényesíteni. A „történelmi elkerülhetetlenségek” mögé különbejáratú, alig *marxizáló* magyarázóelveit kapcsolja, és jó ideig kitarat „kazuizmusból és dogmatizmusból” kevert „világnézete” (Supka Géza) mellett. Rendszeralternatívája olyan színes elgondolás, mint a többi entellektüel politizálóé a tágan vett polgári radikális táborban. Sajátságos eszményeiket és többnyire végzettségükhöz kötődő látásmódjukat a politikán számon kérő szereplők ők, a *politikai szecesszió* figurái (G. Fodor Gábor kipróbált-bevált

fogalomalkotása). Ágoston közülük részben a *tudós* (lásd *A jövő kérdései* és *A háboru okozói* kötetpárokat), részben a *nevelő* (lásd *A progresszív eszmék terjesztésének alapelvei*, illetve „oktató buzgalmú” népművelői munkássága) altípus embere. A jogtudományban is elfoglalt evolucionista hozzáállása jellemzi politikai javaslatait is. Míg prognózisai messzire tudnak szárnyalni „az én és a ma kicsike szempontjainak” hátrahagyásával, a fennálló viszonyok szuboptimális kondícióira tekintettel legfeljebb időleges „akcióprogramok” készítésében gondolkodik, melynél „csak gyakorlati érveket lehet érvényesíteni” [1911]. (Ezek fényében különösen érdekes 1918–19-es kirándulása a politikai praxisba.) A tudománnyal elegyített politikájának talán legtesthezállóbb manifesztációi a Munkásügyi Szemlében, „a gyakorlati szociálpolitika orgánumában” közölt írásai.

Ormos reményeink szerint tehát végül mégsem „egy összefüggő világgépet” (16) talált Ágoston Péter szövegeiben, vagy legalábbis nem formális, iskolás értelemben. Megsüvegelendő könyve fontos alkotás. És szerencsések anyagi attribútumai is: praktikus, öblösebb kabátzsebbe cipzározható kis nyolckrét alakú kivitel, elsőrangúan eltalált borítóportréval. Ráadásul, mint felfedni igyekeztük, nyomdafestékkal és szellemi teljesítménytűrákkal egyaránt teli oldalak.

Preston, Anglia